

Idejisko faktoru loma politikas konstrukcijas procesā

Elīna Vroblevska

*Rīgas Stradiņa universitāte,
Doktorantūras nodaļa, Latvija
elina.vroblevska@gmail.com*

Kopsavilkums

Starptautiskajai sistēmai kļūstot arvien komplicētākai, aktoru rīcību vairs nevar skaidrot, pamatojoties tikai uz materiālām interesēm un vadoties pēc uzskatiem, ka visi aktori ir racionālas būtnes pasaulē, kurā indivīdus ietekmē arvien lielāks skaits mainīgo. Attīstoties postmoderno pieeju pētniecībai, arvien plašāk ir tikuši apspriesti idejiskie faktori un to ietekmes uz politiskajiem procesiem.

Idejas ir nepieciešamas, lai veidotos diskursi, līdz ar to idejas pašas pastāv diskursu ietvaros. Tas nozīmē, ka, balstoties uz diskursiem piemītošajām īpašībām, idejām jābūt izteiktām valodā, lai tās pastāvētu. Tomēr to esamība nav fiksēta – līdz ar diskursu atvērto un mainīgo dabu, arī idejas ir pakļautas šīm diskursīvajām izmaiņām.

Idejas iedalās trīs tipos – uzskati par pasauli, principi un idejas par cēloņsakarībām –, sekmējot aktoru interešu īstenošanu vairākos veidos. Idejas kalpo kā rīcības vadlīnijas un vienojošs faktors politisku koalīciju izveidei. Tās palīdz noteikt mērķus, kuri tiks sasniegti, ja konkrētā ideja tiks īstenota, un palīdz noteikt, kas būs nepieciešams, lai pie šī mērķa nokļūtu. Vienlaikus tās arī ierobežo aktoru rīcību un samazina pieejamo alternatīvu izvēles iespējas.

Idejisko faktoru nozīme pieaug, ja ideja ir spējīga iekļauties vai izjaukt pastāvošo kārtību, vai arī, ja šai idejai jau ir empīriskā pieredze un pamatojums tās efektīvai īstenošanai. Ideju cēloņsakarību saite ar politiku vislabāk atspoguļojas ekspertu grupu un institūciju ietekmē uz lēmumu pieņemējiem.

Ideju un politikas cēloņsakarības saite ir empīriski grūti identificējama, jo uzskati nav vienīgais faktors, kuram ir ietekme politikā. Tomēr idejisko faktoru iekļaušana pētījumu analizē sniedz pilnīgāku un arī sarežģītāku skaidrojumu aktoru rīcībai, pieņemot un īstenojot noteiktos politiskos motīvus.

Šī darba mērķis ir izpētīt, kā idejas var ietekmēt noteiktu valsts ārpolitisko rīcību un kā idejas, kuras veicina konkrētu darbību izpildīšanu, kļūst par dominējošām.

Atslēgvārdi: idejas, politika, diskurss.

Ievads

Starptautisko attiecību pētniecība ilgstoši tikusi pakļauta postmodernai pētniecības praksei un objektu analīzei, lietojot semiotikas, dekonstrukcijas un intertekstuālisma pieejas. “Post” pētniecības skatījuma piekritēji ir izaicinājuši racionālo teoriju apgalvojumus par starptautiskajām attiecībām [3]. Jauni veidi, kā skaidrot aktoru uzvedības iemeslus un kuri apšaubā cilvēku ideju ietekmi reālajā dzīvē, ir pilnveidojuši postmodernās pamatnostādnes.

Pārāk bieži, skatoties no malas, liekas, ka kaut kā apšaubīšana ir vieglākais ceļš, kādā strukturēt savu argumentāciju par pretēju apgalvojumu patiesumu. Paši racionālisti ir atzinuši, ka pieņemt kaut ko kā racionālu nozīmē vienkāršot realitāti, nevis atspoguļot tās patieso stāvokli [4, 5]. Var pieņemt, ka idejisko faktoru aizstāvji patiesi ir centušies sarežģīt izpēti un analīzes procesus, vienlaikus no politikas konstrukcijas procesa neizslēdzot nedz idejisko, nedz arī racionālistu tik ieredzētos materiālos faktorus, tādējādi ievērojot zinātnes tradīciju ne tikai noraidīt, bet arī attīstīt un pilnveidot idejas.

Diskurss ir tas, ko politiskie aģenti saka, lai veicinātu un leģitimizētu iecerēto politiku – tas ietver gan konkrētas politikas idejas un vērtības, gan politikas konstrukcijas un pašu komunikācijas procesu [1, 248–281]. Idejas tiek izteiktas un pastāv diskursu ietvaros.

Poststrukturālisms ir īpaši izaicinājums vispārpieņemtos secinājumus par starptautisko attiecību pētniecības subjektu un tā vietu diskursā, kā arī tā materiālo un idejisko faktoru nozīmi šī diskursa veidošanā [3]. Lai arī poststrukturālisti piekrīt sociologa Maksa Vēbera (*Max Weber*) izteiktajai premisai¹ par idejām, kādas tās ir cilvēku interpretācijā, nevis vienīgi interešu nozīmei pasaules notikumos, pētnieki neizslēdz interešu jeb materiālo faktoru nozīmi pilnībā, to vietā piedāvājot pasaules skatījumu, kurā cilvēku rīcības cēloņi ir idejas un materiālie faktori vienlaicīgi.

Pētnieka izaicinājums, veicot idejisko faktoru analīzi un ietekmi uz politiku jeb tās konstruēšanas procesiem, galvenokārt pamatojas uz grūtībām atrast empīriskus pierādījumus ideju lomai politikā. Ne mazāk svarīgi ir mēģināt izprast un analizēt šīs idejas, tādējādi sasaistot idejas ar materiāliem faktoriem un citiem apstākļiem, mēģinot nonākt pie secinājuma, kāpēc vienas idejas dominē pār citām.

Šī **darba mērķis** ir izpētīt, kā idejas var ietekmēt noteiktas politikas īstenošanu un kā idejas, kuras veicina konkrētas darbības, kļūst par dominējošām.

Ideju tipoloģiskās un funkcionālās īpašības

Tradicionāli starptautisko attiecību skaidrošanai tiek izmantoti racionālistu apgalvojumi, vislielāko uzmanību veltot tam, kādi šķēršļi ir aktoru mērķu (piemēram, resursu palielināšanai) sasniegšanai, un atvēlot idejām nenozīmīgu lomu, līdzīgi kā politiskajai kultūrai. Idejisko faktoru izstumšana no politisko notikumu veidojošās plašākas shēmas, skaidrojama ar uzskatu, ka aģenti, kā racionālas būtnes, spēj precīzi paredzēt rīcības sekas, kā arī tāpēc, ka pastāvēja uzskats – aģenti, kuri uzvedas racionāli, gūst panākumus [4, 4]. Protams, jāpiebilst, ka liela nozīme ir arī laikmetam – racionāli pētījumi un empīriskā analīze tika plaši lietota, lai skaidrotu aukstā kara notikumus, un tas tika darīts pietiekoši veiksmīgi.

Tomēr racionāla pieeja neskaidro un neatklāj rīcības cēloņus pilnībā, jo netiek ņemti vērā ne tikai idejiskie faktori, bet arī virkne citu apstākļu, kuri ietekmē lēmumu pieņemšanas procesus. Racionāli argumenti cēloņus skaidro ar iznākumiem, bet idejas tiek izmantotas, lai elite popularizētu vai leģitimizētu savas intereses, kamēr pašas idejas nav šo interešu [4, 4], ne arī rīcības, kura no tām izriet, cēlonis. No racionālistu skatpunkta, idejas ir iegūtas iepriekš un pastāv pirms aktors ir formulējis savus uzskatus.

Tajā pašā laikā arī racionālisma “nometne” nav bijusi monolīta, piedāvājot dažādus skaidrojumus, kā labāk analizēt aktoru rīcību. Vēlme izskaidrot racionālistu modeļos valdošo dažādību, kas parādījās laika gaitā, ir mudinājusi daudzus izpētīt ideju “ietekmi”² uz politiku, īpašu uzsvāru liekot uz centieniem savienot idejas ar politiku un atklāt ideju ietekmi uz valsts politiku un uz rīcību. Bieži tiek norādīts, ka skaidrojums par politisko rīcību, kas, izmantojot materiālas intereses, palielina tās kvalitātes funkcijas, pietiekoši neizskaidro aktoru uzvedību. Idejām ir neatkarīga cēloniska ietekme uz politiku, pat ja cilvēki uzvedas racionāli, lai sasniegtu tās mērķus [7, 193]. Vienlaicīgi pārliecība par ideju lomu politikā

¹ Izvērstā diskusija un empīriski piemēri analīzei par idejisko un materiālo faktoru nozīmi politikas konstrukcijā sk. Goldstein, J., Keohane, R. (Eds.). *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change*. Cornell University Press, 1993.

² Ne tikai idejas ietekmē politikas izvēli. Svarīgi ir arī intereses jeb materiālie faktori, kā arī apstākļi, kādos idejas rodas un attīstās, un tiek pieņemtas. Piemēram, Lēne Hansena (*Lene Hansen*) uzsver to, ka ideja par noteiktu valsts identitāti veido šīs identitātes diskursu, kurš savukārt ietekmē valsts politiskās izvēles savstarpēji saistītā cēloņsakarībā, t. i., identitāte un politika nav viena otras cēlonis, bet gan pastāv savstarpēji veidojošās jeb savstarpējas “ietekmes” attiecībās.

nenozīmē atteikšanos no pieņēmumiem, ka aktori darbojas savu interešu un racionālu apsvērumu vadīti [4, 5]. Deivids Kempbels (*David Campbell*) norāda, ka tikai atsakoties no tradicionālajiem (reālisma) pieņēmumiem par to, ka sociālajai un politiskajai dzīvei ir jābūt organizētai tikai vienā vai citā veidā [2, 248] – līdzīgi kā tas bija aukstā kara laikā, pastāvot divām “frontēm” – ASV un PSRS – un, atsakoties no visu problēmu cēloņa meklējumiem, var atklāt, kā ar interpretācijas palīdzību iekļaut savā skatījumā pasaules nenoteiktības stāvokli.

Protams, ir neizbēgami, ka starp materiālistu un idejiskās pētniecības piekritējiem laika gaitā ir risinājušās spraigas diskusijas. Poststrukturālistiem ir tikusi pārņemta materiālo faktoru izslēgšana no pētniecības procesa, savukārt reālistiem – to vienkāršotais skatījums uz politiskajiem procesiem. Arī ideju aizstāvju domas par idejisko un materiālo faktoru lomu politikas skaidrošanā ir dalījušās. Piemēram, reflektīvisi uzskata, ka *beliefs* (angļu val.) jeb uzskati, ir visas pētniecības centrālais elements [4, 5], savukārt M. Vēbers uzsvēris, ka nevis idejas, bet gan materiālās un idejiskās intereses nosaka cilvēku darbības [9, 280].

Idejas, tāpat kā intereses, ir nozīmīgs faktors cilvēku darbības un politiskās rīcības skaidrošanai. Racionālisti biheivioristi nodala interešu un ideju veidošanos no citiem procesiem, tādējādi nodalot idejas un uzskatu konceptus. Uzskati veidojas sociāli veidotu kategoriju un nozīmju ietekmē, indivīda informācijas un notikumu apstrādes rezultātā. Savukārt idejas ir diskursa elementi, kuri, pateicoties diskursa sociālajai dabai, piemīt ne tikai indivīda līmenī, bet pastāv plašās sabiedrības grupās un ietekmē cilvēku rīcību [7, 198–206]. Lai arī “idejas” un “uzskatu” koncepti tiek nošķirti, tomēr tos var uzskatīt par viena veseluma divām daļām. Idejas ir uzskati, kamēr vien tie pastāv indivīda personīgajā telpā un netiek izteikti diskursā. Kad indivīds savus uzskatus pauž publiski, tie kļūst par idejām, kuras var pārņemt un pieņemt arī citi sabiedrības locekļi un kuras var novest pie reālas kolektīvas rīcības, kuras vienojošais elements ir diskurss, kurā ideja “dzīvo”.

Tiek izšķirti trīs uzskatu jeb ideju tipi.³ Pirmais – tie ir uzskati par pasauli, kuri veidojas, piemēram, reliģijas un suverenitātes konceptu ietvaros [7, 198] un lielā mērā ietekmē diskursa un domāšanas veida modeļus. Tie nav normatīvi, jo ietver ontoloģiskus un arī ētiskus uzskatus. Idejām ir visplašākā ietekme uz cilvēku rīcību tieši pasaules skatījuma ietvaros. Piemēram, pasaules reliģijas ir atstājušas neizdzēšamu ietekmi uz cilvēku sociālo dzīvi daudzās jomās gadsimtu garumā. Tomēr saistība starp skatījumu uz pasauli, izmaiņām materiālajā varā un interesēs, ir daudzveidīga [4, 8], jo pastāv vairāki starpposmi, caur kuriem idejai ir “jāiziet”, lai tā spētu ieviest izmaiņas materiālajā pasaulē. Uzskati par pasauli ir katra cilvēka zināšanu apkopojums par apkārtējo pasauli. Balstoties uz idejām par to, kāda ir pasaule, indivīds veido savu sociālo dzīvi un strukturē darbības.

Otra ideju kategorija ir normatīvās idejas [5, 13] jeb principi, kuri precīzē kritērijus “labā” un “sliktā” dalīšanai un taisnīguma un netaisnības izšķiršanai, piemēram, uzskati par to, ka verdzība nav pareiza, aborti ir slepkavība, cilvēkiem ir tiesības brīvi izteikties. Šie principi ir starpposms starp uzskatiem par pasauli un jau konkrētiem secinājumiem par politiku, kuri pēcāk veido pamatnostādnes cilvēka rīcībai [7, 198]. Principi bieži tiek pamatoti ar plašāku pasaules skatījumu, kurš ietver arī pretējos uzskatus. Piemēram, lai arī daudzi kristieši ir pret verdzību, tomēr paši kristieši to pagātnē ir atbalstījuši [4, 9].

Visbeidzot, uzskati par cēloņiem skaidro cēloņu un iznākuma attiecības, kuras balstās uz plaši atzītiem autoritatīviem apgalvojumiem, kuri var nākt gan no zinātniskām publikācijām, gan elites un tiek uzskatīti par galvenajiem faktoriem, kas veido valsts politiku un intereses [7, 198]. Pētnieki koncentrējas uz šo ideju tipu un veic cēloņu analīzi, lai noteiktu ideju vai kopējo uzskatu, kas tiek pieņemti kā neatkarīgie mainīgie, ietekmi uz ārpolitiku. Šim ideju tipam ir nozīmīgākā loma politikas noteikšanas procesā, jo tas skaidro, pie kādām sekām var nonākt un kādus mērķus var sasniegt, realizējot un pieņemot noteiktu ideju kā rīcības vadlīniju.

Arī ideju ietekme uz politiku jeb pastāvēšana diskursā var tikt iedalīta trijos veidos: sniedzot principu jeb cēloņu vadlīnijas, ietekmējot stratēģijas un institucionalizējot [4, 8].

Pirmkārt, idejas palīdz izkārtot pasauli noteiktā veidā, kaut kādā ziņā pat to vienkāršojot, jo padara grūtāk saskatāmus iespējamus alternatīvos ceļus citu politisku risinājumu piemērošanai, novirzot

³ Plašāks izklāsts par ideju tiem un to ietekmi uz politiku atrodams Goldstein, J., Keohane, R. (Eds.). *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change*. Cornell University Press, 1993.

rīcību noteiktā virzienā, nevis kādā citā, un slēpjot citas rīcības alternatīvas [4, 12]. Idejas veido rīcības vadlīnijas, kuras tiek noteiktas, balstoties uz aktora izpratni par cēloņiem, to rezultātiem un mērķi, ko pieturēšanās noteiktai vadlīnijai palīdzēs sasniegt.

Otrkārt, ideju funkcija ir spēja "atbalstīt" mērķu sasniegšanu. Tās var kalpot kā atskaites punkti vienotiem risinājumiem vai kā vienojošais elements grupu kopējai darbībai. Īstenotā politika ir atkarīga no vienas idejas kopīgas izvēles pār citām. Neatkarīgi no tā, kāpēc tiek izvēlēta noteiktā politiskā ideja, izvēles izdarīšanai ir ilgtermiņa sekas – tiklīdz ideja kļūst par vispārpieņemtu patiesību un ir normatīva jeb institucionalizēta, tā ierobežo īstenotās politikas manevrēšanas iespējas [4, 12].

Treškārt, institucionalizētas idejas nosaka politisko virzību, tomēr arī šī aspekta analīze neatklāj, kāpēc idejas tiek akceptētas. Tiklīdz noteiktas politikas realizācijas izvēle noved pie tās īstenojošas organizācijas un normatīvo struktūru izveidošanas, konkrētā politiskā ideja var ietekmēt aktoru mērķus vēl ilgi pēc tam, kad to sākotnējo atbalstītāju mērķi ir mainījušies [4, 13].

Ideju tipoloģiskais un funkcionālais iedalījums, lai arī palīdz strukturēt ideju īpašības un funkcijas, nosakot to vietu un lomu sociālajā sistēmā, tomēr nesniedz vienotu atbildi uz jautājumu: kāpēc rodas vajadzība pēc noteiktām idejām. Vai šī vajadzība ir atkarīga no kopējās politiskās sistēmas stāvokļa?

Ja politiskā lauka ietvaros nav iespējams skaidri definēt aktoru materiālās vajadzības un veidus, kādos tās sasniegt, rodas pieprasījums pēc jauniem risinājumiem esošajām problēmām. Turklāt vispārējās izmaiņas politiskajā sistēmā var radīt pieprasījumu pēc jaunām idejām, ja tiek aptverts, ka iepriekšējās nav sniegušas vēlamos rezultātus. Tas savukārt izraisa radikālas politiskas pārmaiņas, kuru rezultātā sabiedrība pieņem jaunu normatīvo vai cēloņu uzskatu modeli [4, 16–18]. Ideju funkcionālais modelis piedāvā citu skatījumu – idejas ir svarīgas, lai gan darbības, kuras uz tām balstās, nav efektīvas. Svarīgi ir mērķi, kurus paredzēts sasniegt ideju īstenošanas rezultātā. Neskaidrības, ar kurām saskaras politiskie aktori, var novest pie paļaušanās uz uzskatiem kā rīcības vadlīnijām, pat ja šo ideju iznākums nebūs labvēlīgs plašākai sabiedrībai. No spēļu teorijas perspektīvas, idejas ir svarīgas tieši tāpēc, ka unikālas prognozes nevar tikt veidotas, balstoties tikai uz interešu un stratēģiskās komunikācijas izpēti, līdz ar to idejas, kuras piemīt spēlētājiem, ir spēles iznākuma atslēga. Darbību virza ne tikai objektīvi ierobežojumi un iespējas – indivīdi paļaujas uz uzskatiem un ekspektācijām, izvēloties starp dažādiem vēlamajiem iznākumiem. Idejas var kalpot kā risinājumi problēmām, vai kā veids cīņā ar kolektīvās rīcības problēmām [4, 18].

Lai arī savstarpējā pretrunā, tomēr abi veidi, kādos ideju nozīme un loma var tikt apskatīta, nav savstarpēji nesavietojami – viss ir atkarīgs no jautājuma, uz kuru pētnieks vēlas noskaidrot atbildi. Skatot idejas pēc to tipoloģiskā iedalījuma, tiek pētīts ideju "raksturs" un nozīme. Izvēloties funkcionālo modeli, pētnieks pievēršas idejas "darbībai" – tās spējai konsolidēt politisko eliti un sabiedrību un īstenot noteiktus politiskos mērķus.

Idejām ir nozīme arī trešajā izpratnē. Neatkarīgi no tā, kā noteikti uzskati sāk gūt ietekmi politikā, šo ideju izmantošana ar laiku nes izmaiņas pastāvošajos noteikumos un normās. Idejas tiek iekļautas politiskajās debatēs un atspoguļojas institūciju darbībā. Tiklīdz idejas ietekmē institūciju iekšējo struktūru, tas atspoguļojas darbinieku rīcībā un sabiedrībā vai tās grupā, kuru interesēm konkrētā institūcija kalpo. Kad iejaucas institūcijas, ideju ietekme paildzinās, tām ir ietekme pat tad, kad tām vairs neviens īpaši netic [4, 20].

Lai arī pār idejisko faktoru nozīmi pasaules konstrukcijas procesā ilgu laiku ir dominējušas racionālas idejas, tomēr reālistu vienkāršotā pasaules uztvere vairs nespēja efektīvi skaidrot arvien komplikētāko starptautisko kārtību, kura izveidojās pēc aukstā kara, kad beidza pastāvēt bipolārā sistēma, un lielāku nozīmi pasaules kārtībā ieguva arī citi globālie spēlētāji, piemēram, Ķīna un Eiropas Savienība. Tomēr idejiskās pētniecības virziena autori nav pavisam atteikušies no reālisma idejām. Lai arī reālisma vienkāršotā realitātes uztvere nav postmoderno pētnieku mērķis, arī citi apstākļi un reālismam raksturīgā materiālo faktoru nozīme tiek ņemta vērā.

Pētot ideju nozīmi politiskajā sistēmā, svarīgi ir konceptuāli nošķirt uzskatus, kas piemīt indivīdiem, no idejām, kuras raksturīgas plašākai sociālai grupai un tiek artikulētas diskursos. Idejas plašākā to nozīmē veido cilvēku pasaules uztveri un principus, pēc kuriem tie vadās savās darbībās, un nosaka

pastāvošās cēloņsakarības. Tās kalpo kā vadlīnijas cilvēka rīcībai, vieno atsevišķas aktoru grupas un institūciju ietvaros nosaka noteiktas rīcības modeļus. Jaunas idejas ir nepieciešamas politiskas stagnācijas vai radikālu pārmaiņu gadījumā. Šādā izpratnē idejām neapšaubāmi ir liela nozīme ne tikai ikdienas sociālās dzīves organizēšanā, bet arī plašāku politisko stratēģiju noteikšanā. Tomēr tas neatspoguļo ideju un politikas cēloņsakarību.

Ideju un politikas cēloņsakarības noteikšana

Sociālajās zinātnēs cēloņus izprot kā faktorus, kuri ir atbildīgi par noteikta efekta radīšanu. Tā kā sociālo pasauli ietekmē daudzi un dažādi faktori, idejas un uzskati ir tikai viens no vairākiem iespējamiem un daļējiem cēloņiem ārpolitikā [10, 70]. Analizējot idejiskos faktorus, ir jāsāk ar aprakstīto ideju identificēšanu un politisko iznākumu skaidrošanu, vienlaicīgi sniedzot pierādījumus par apstākļiem, kuros pastāv cēloņsakarība starp idejām un politisko iznākumu [4, 11]. Tas ir galvenais šāda veida pētniecības izaicinājums. Politikas pētniecībā nevar izslēgt nedz materiālo faktoru, nedz politisko, ekonomisko, sociālo un citu apstākļu ietekmi uz noteiktu politiku. Turklāt svarīgs ir arī veids, kā aktors skaidro un saprot savas intereses un idejas.

Jebkura diskursā izteikta ideja ir pastāvīgā veidošanās procesā – vienmēr atvērta un apspriežama. Idejas fiksēšanai traucē vienas un tās pašas idejas spēja vienlaicīgi pastāvēt vairākos, arī pretējos diskursos [6, 111-112].

Idejas ir nepieciešamas diskursa veidošanai. Impulss ideju un diskursa maiņai var nākt no ārpasaules un no iekšpolitiskās vides. Pašu ideju ietekmi uz politiku var izmainīt ne tik daudz idejas kā apstākļi, kādos idejas veidojas, – periodi, kuros varas attiecības ir plūstošas, intereses un stratēģijas ir neskaidras vai nevienprātīgas, veicinās pieprasījumu pēc jaunām idejām [4, 25]. Tomēr tās kļūst politiski efektīvas tikai apvienojumā ar citām izmaiņām materiālajās interesēs vai varas attiecībās. Turklāt apstākļos, kad aug pieprasījums pēc jaunām idejām, uzmanības centrā var nonākt arī sen aizmirsti uzskati, kuri, izmantojot ideju trūkumu, spēj no jauna censties ietekmēt politisko rezultātu [4, 26] – jebkurš jauns elements, pat tāds, kas radīts uz paša diskursīvā lauka robežas, var izvirzīties centrā [8, 3-4]. Apstākļos, kad diskurss nav fiksēts, jebkurš sociāls vai politisks satricinājums vai tieši otrādi – notikumu trūkums – var radīt nepieciešamību pēc jaunas politikas izstrādāšanas. Taču politikas diskursa nespēja pildīt funkcijas un īstenot valsts intereses sniedz iespēju jau iepriekš pastāvošiem diskursiem mēģināt atgriezties diskursīvās sistēmas centrā, apvienojot vai turpinot popularizēt iepriekš paustās idejas, vai pārņemt jaunas.

Lai izprastu, kā veidojas izvēle, jāsaprot, kādas idejas ir pieejamas un kā cilvēki tās izvēlas, paturot prātā to, ka izvēles brīdī nekad nav pieejama pilnībā visa informācija, jo jau iepriekš pieņemtās vadlīnijas ir ierobežojušas alternatīvos risinājumus. Izvēles brīdī indivīds var pajauties uz saviem uzskatiem un principiem, kuri palīdz skaidrot noteiktas politikas izvēli, pat ja iepriekš ir skaidrs, kam tiek dota priekšroka, un aktorus motivē tikai pašu intereses. Ja aktori pilnībā neapzinās savas darbības sekas, tās skaidro paredzamās darbības ietekme. Cēloņu idejas sniedz aktoriem stratēģijas un palīdz noteikt, kurš no neskaitāmajiem instrumentiem tiks izmantots mērķu sasniegšanai. Tomēr galvenais, kam būtu jāpievērš uzmanība, nav tas, vai idejām ir nozīme, bet gan kāda tā ir un kā šīs nozīmes ietekmi var sistēmiski izpētīt [4, 6-13], kas daļēji jau tika apskatīts iepriekšējā pētījuma daļā, pievēršoties ideju tipoloģijai un funkcionālajām īpašībām.

Daudzi kritiķi norāda, ka ideju ietekme uz politiku ir drīzāk iedomāta, nevis apstiprināta. Citkārt ideju ietekme uz politiku tiek pārnesta uz socializācijas, izglītības, propagandas u. tml. ietekmi, noteiktiem uzskatiem un idejām, iedrošinot aktorus rīkoties noteiktā veidā, nevis tāpēc, ka tas ir efektīvākais rīcības veids, bet tāpēc, ka šīs idejas un uzskati piemīt pašiem aktoriem socializācijas procesa rezultātā [10, 71]. Tas nozīmē, ka tiek pieņemts, ka aktora politisko lēmumu pieņemšanu vada viņa pasaules uzskati. Šim argumentam ir viens trūkums – lai arī nevar izslēgt tādu iespējamību, tomēr jāņem vērā, ka ideju tips kā uzskati par pasauli piemīt katram indivīdam atsevišķi un nevar apvienot sabiedrības grupas, jo nepastāv konkrēta diskursa ietvari.

Idejas nepastāv pirms tās nav izteiktas ar valodas starpniecību – valoda veido zināšanas. Tā kā zināšanas daļēji veido realitāti, valoda ir neatņemama tās sastāvdaļa – tā veido sociālo dzīvi, darbības un pasauli [2, 98]. Tajā pašā laikā valodai nebūtu nekādas jēgas, ja nepastāvētu realitāte, kurā to lietot.

Nozīmes veidošanā un līdz ar to arī darbībā svarīga loma ir intersubjektivitātei. Valoda un diskursi, kuri sastāv no noteikumiem, simboliem, stāstījuma u. c., ir publiski un līdz ar to arī intersubjektīvi pieejami un veidoti [10, 96]. Tomēr intersubjektīvas nozīmes tikai daļēji var tikt uzskatītas par darbības cēloni, jo tās neietekmē tieši un neizbēgami, bet gan padara šīs darbības ticamas vai neticamas, pieņemamas vai nepieņemamas, cienījamas vai strīdīgas [10, 97]. Diskurss piešķir jēgu tam, kādā veidā cilvēki apzinās sevi un savu uzvedību, veido nozīmju kategorijas, ar kuru palīdzību var tikt izprasta un skaidrota realitāte. Diskurss padara par reālu to, ko apraksta kā nozīmīgu, izveido sociolingvistiskus apstākļus, kuros var pastāvēt teorija un prakse, un veido to, kas pēc diskursa definīcijas sniedz vadlīnijas rīcībai, ņemot vērā tās sekas un stratēģiju [10, 99]. Tikai idejām, kuras ir izteiktas diskursā, var būt jebkāda ietekme uz notiekošo.

Daudzi pētnieki piekrīt uzskatam, ka ideja ietekmē politiku ar institūciju starpniecību. Tas var notikt, pirmkārt, izmantojot epistēmisko kopienas, – atzītu profesionāļu grupu ar kompetenci noteiktā jomā un autoritatīvu viedokli attiecībā uz zināšanām šajā jomā. Šādas grupas ietekmē politiku divos veidos – izplata idejas un ietekmē plaša aktoru loka nostāju, kā arī iegūst birokrātiskus amatus, tādējādi iegūstot lietojamu birokrātisko varu un institucionalizējot šīs grupas ietekmi. Otrkārt, pašām idejām arī piemīt politiska dinamika, pēc kuras jāizvērtē ideju īpašības, kuras tās padara par pārliecinošām vai gluži pretēji – vājām [2, 87].

Sabiedrībai, kura balstās uz zināšanām, piemīt kopīgas normas un principi. Politikas idejas, kuras aizstāv šī sabiedrības grupa, pārliecina par politiku atbildīgās personas. Šo grupu locekļi kļūst par spēcīgiem aktoriem, kuriem vadošie lēmumu pieņēmēji piešķir informāciju un pienākumus. Vienlaikus politiķi izmanto zinātni selektīvi – atbilstoši izvēlētajai politikai un neatkarīgi no grupas sniegtajām idejām, lai arī bieži vien pie šīm grupām vēršas, jo to locekļi ir eksperti, kuriem piemīt leģitimitāte, autoritāte un ietekme [2, 88].

Judītes Goldšteinas (*Judith Goldstein*) ideju tipoloģiskajā un funkcionālajā dalījumā tām tiek piešķirta divējāda loma – ietekme uz politiku ar politikas ekspertu un galveno lēmumu pieņēmēju ietekmēšanu un politikas ietekmēšana ar institūciju starpniecību. Tomēr šis iedalījums joprojām pilnībā neizskaidro ideju un politikas cēlonisko saiti, jo institūcijas, kuras ir starpnieki starp idejām un politiku, pašas ir šo ideju, kā arī citu faktoru veidotas. Turklāt, ja tiek apgalvots, ka institūcijas ir tās, ar kuru starpniecību idejas ietekmē rīcības politiku, tad ideju cēloņsakarība vairs nav nepieciešama, jo var apgalvot, ka ietekme uz politiku ir pašai institūcijai [2, 89], lai arī, iespējams, tas būtu nedaudz vienkāršots skatījums.

Savukārt attiecībā uz idejām kā vadlīnijām paliek neatbildēts jautājums, kāpēc noteiktas idejas šķiet tik pārliecinošas. Ir divas iespējas – pārliecība rodas, jo pastāv empīriski pierādījumi ideju efektivitātei, vai arī, ja idejas ir sabiedrībā vispārpieņemtas un neapgāzamu uzskatu par patiesību rezultāts. Jaunas idejas iegūst lielāku ietekmi, ja veiksmīgi spēj pastāvēt līdzās esošajām idejām un ideoloģijām noteiktos vēsturiskos apstākļos. Savukārt idejas, kuras neiederas tā brīža sociālo vērtību kopumā, nespēs atrast atbalstu politiķos un sabiedrībā [2, 90].

Ideju nozīmes un ietekmes noteikšana politikā nav viennozīmīgs un vienkāršs process. Politiku ietekmē ļoti plašs apstākļu un faktoru spektrs, kurā idejas ir tikai daļa no tā. Viens no priekšnoteikumiem, kas vajadzīgs, lai spētu uzsākt ideju ietekmes analīzi, ir tas, ka idejām jābūt izteiktām valodā – tām jāparādās diskursā. Diskurss ir nepastāvīgs un mainīgs lielums – to veidojošās idejas var piemist vairākiem diskursiem vienlaikus, un tas neļauj diskursiem kļūt par fiksētiem, vai arī idejas var būt pretējas tām, kuras veido konkurējošos diskursus. Tāpat kā idejas diskursi ir mainīgi un sacenšas savā starpā, katram no tiem tiecoties ieņemt centrālo vietu diskursīvajā laukā. Vajadzība pēc jaunām idejām rodas gan politiskās dīkstāves, gan nozīmīgu pārmaiņu gadījumā vai arī, ja esošās idejas nav spējušas pildīt aktoru mērķu sasniegšanas funkciju.

Lielā skaita faktoru dēļ, kuriem ir ietekme uz lēmumu pieņēmējiem politikā, ideju un politikas cēloņsakarību saite ir empīriski grūti identificējama. Ekspertu grupas un institūcijas ir vieni no efektīvajiem instrumentiem, ar kuru palīdzību noteiktas idejas var “iedvest” kā sabiedrībai, tā arī politikajai

elitei. Svarīgs apstāklis ir arī pastāvošā politiskā un sociālā sistēma – tās stabilitāte un ideju spēja tajā iekļauties. Idejas, kuras jau iepriekš sevi ir apliecinājušas kā efektīvas mērķu sasniegšanā, spēj gūt lielāku spēku attiecībā uz realizētās politikas virzību.

Secinājumi

Racionalitātes pieņemumu nespēja pilnībā aptvert lēmumu pieņemšanas procesu komplicētību, ir novedusi pie daudzu starptautisko attiecību pētnieku pievēršanās un atkal iepazīšanās ar ideju un uzskatu nozīmi politikas veidošanā, vienlaikus neatsakoties no materiālo faktoru nozīmes politiskās rīcības skaidrošanā. Tomēr ideju un uzskatu analīze nebūt nav bez problēmām un izaicinājumiem, kuri atspoguļojas ideju un politikas cēloņsakarības noteikšanas neviennozīmīgajās pieejās.

Idejas var tikt iedalītas trīs veidos, kuri lielā mērā nosaka to spēju ietekmēt politiku. Uzskati par pasauli ir indivīdam piemītošas idejas, pēc kurām vadoties viņš var pieņemt citas idejas, tomēr paši par sevi šie uzskati nevar kļūt par ideju diskursu, jo nepastāv intersubjektīvā kontekstā. Principi jeb normatīvās idejas nosaka darbības robežas, nodalot aizliegto no atļautā, labo no sliktā utt. Savukārt uzskati par cēloņu iznākumiem norāda, kādus mērķus var sasniegt, pieņemot noteiktās idejas. No šiem ideju tipiem izriet ideju funkcionālās īpašības – tās kalpo kā rīcības vadlīnijas, vieno atsevišķas aktoru grupas un institūciju ietvaros nosaka noteiktas rīcības modeļus.

Tā kā politikas pētnieki pievēršas tikai politiskām idejām vai uzskatiem ar politiskām sekām, pētniecības procesā tiek analizētas tikai tās politikas idejas un uzskati, kuri ir publiski izteikti – diskursi. Sabiedrībā vienmēr pastāvēs daudzi diskursi, kuru idejas krasi atšķirsies, gan arī pārklāsies, jo vienas un tās pašas idejas var pastāvēt vairākos diskursos vienlaikus.

Jaunas idejas ir nepieciešamas politiskas stagnācijas vai radikālu pārmaiņu gadījumā. Šādā izpratnē idejām ir neapšaubāmi svarīga loma ne tikai ikdienas sociālās dzīves organizēšanā, bet arī plašāku politisko stratēģiju noteikšanā. Tomēr tas neparāda ideju un politikas cēloņsakarību, kuru ietekmē vēl virkne dažādu faktoru un apstākļu.

Ideju ietekmes noteikšana sākas ar idejas nozīmes un mērķu noteikšanu, kā arī to apstākļu raksturojumu, kuros noteiktā ideja ir radusies un kādas ir to aktoru intereses, kuri ir pārņēmuši konkrētās idejas savā diskursā. Uzmanība ir jāpievērš ideju izcelsmei – ekspertu grupas un institūcijas, kurām ir ietekme uz politisko lēmumu pieņemējiem un kurām piemīt birokrātiskā vara un izteikumu leģitimitāte noteiktos jautājumos, ir efektīvākie ideju vidutāji, kuru diskursīvo ietekmi var novērot politisko lēmumu pieņemšanā.

Ideju ietekmes efektivitāti pastiprina arī apstākļi, kādos tās ir empīriski pierādāmas un savietojamas ar esošo kārtību, vai arī gluži pretēji, ir spējīgas mainīt vairs nevēlamus politiskos apstākļus.

Ideju un politikas cēloņsakarības saite ir empīriski grūti identificējama, jo uzskati nav vienīgais faktors, kuram ir ietekme politikā. Tomēr idejisko faktoru iekļaušana pētījumu analīzē sniedz pilnīgāku, lai arī sarežģītāku skaidrojumu aktoru rīcībai, pieņemot un īstenojot noteiktos politiskos motīvus.

The Role of Ideational Factors in the Process of Constructing Policy

Abstract

As the international system became more complex in the years during and especially after the end of the Cold War, the actions that international actors were taking could no longer be explained based only on material interests and the presumption that all players are rational beings in a world where individuals were beginning to be more influenced by a growing number of variables by the day. With the development of postmodern research approaches, ideational factors and the scope of their influence on policy has gained an increasing amount of momentum.

Ideas are necessary for the construction of discourses; therefore, ideas are expressed in discourses themselves. It implies that ideas have to be expressed by the mediation of language to exist and that the being of ideas is not fixed.

Ideas can be categorised into three types – beliefs about the world around us, principles or normative ideas and ideas of causal relations. These types, each in their own way, contribute to the achievement of actors' interests. Ideas function as guidelines for practice and unifying entities in the building of coalitions or groups. Ideas determine goals that can be reached and the necessary practice for reaching them. At the same time, they reduce the number of available alternative choices for actors to consider.

The role of ideational factors increases when and if ideas are capable of changing or on the contrary being compatible with the existing political order. Ideas become more legitimate when there is empirical evidence of the effect of the practices it suggests. The causal link with policy is best seen the roles that the ideas of expert groups and institutions have on policy makers.

The causal link between policy and ideas is hard to determine empirically, as beliefs are not the only factors of influence on policy. However, the inclusion of ideas in research analysis has more far-reaching conclusions about the political motives that have governed the practices of actors.

The aim of this paper is to determine the ways in which ideas can influence specific policy implementation and how they become the dominant ones.

Keywords: ideas, policy, discourse.

Literatūra

1. Burnham, P., Lutz, K. G., Grant, W., Zig, L. H. Discourse analysis and other methods. No: *Research Methods in Politics*. 2nd ed. Palgrave MacMillan, 2008, 249–281.
2. Campbell, D. *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992, 1–263.
3. Der Derian, J., Shapiro, M. J. *International / Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*. Ed. by J. der Derian, M. J. Shapiro. 2nd ed. Lexington Books, 1989.
4. Goldstein, J., Keohane, R. O. Ideas and foreign policy: An analytical framework. No: *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change*. Ed. by J. Goldstein, R. O. Keohane. Cornell University Press, 1993, 3–30.
5. Katzenstein, P. J. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. Ed. by P. J. Katzenstein. New York: Columbia University Press, 1996, 11–20.
6. Laclau, E., Mouffe, C. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Verso, 1985, 93–149.
7. Laffey, M., Weldes, J. Beyond Beliefs: Symbolic Technologies in the Study of International Relations. *European Journal of International Relations*. 1997, 3(2), 193–237.
8. Neumann, I. B. *Russia and the Idea of Europe. A Study in Identity and International Relations*. London and New York: Routledge, 2003, 1–10.
9. Weber, M. Social psychology of world religions. No: *From Max Webber: Essays in Sociology*. Ed. by H. H. Gerth, C. Wright Mills. New York: Oxford University Press, 1958, 267–301.
10. Yee, A. S. The causal effects of ideas on policies. *International Organization*. 1996, 50(1), 69–108.